

7.
Gond van!
**(Töprengések a van-os szerkezetek
egy sajátos típusa kapcsán)**

KÁDÁR EDIT

Előadásom eredeti címe: *A mondatban néhány (nyitott) kérdése*. Szándékom azoknak a kérdéseknek az összegyűjtése volt, amelyek tanítási gyakorlatom során újra és újra felmerültek/felmerülnek, s amelyeket végérvényesen vagy legalábbis érdemben megválaszolni mindezidáig nem sikerült. Az idő rövidege miatt azonban most ezek közül csak egyet fogok tárgyalni: a *van* mint igei funktor kérdését, s mindezt szoros kapcsolatban egyrészt az ún. alanytalan igék, másrészt a funkcióigék kategóriáival.

Áttekintés

A Magyar grammatika (a továbbiakban MGr.) jórészt listázza, hogy a *van* létige kijelentő mód, jelen idejű, egyes szám harmadik személyű alakja milyen szerkezetekben és jelentéssel fordulhat elő (MGr. 2000: 402–403). A kérdés problematikus volta abból adódik, hogy: „A létigét a tartalmas szófajok közé soroljuk, de jelentése bizonyos használatban, szerkezet típusokban annyira általános, hogy igeként is gyakran van segédigékre emlékeztető jelentése, funkciója. A létige és a segédige csupán a jelentéseit tekintve, nem minden esetben különíthetők el egymástól” (MGr. 2000: 402).

A létige előfordulásainak szerkezet- és jelentéstípusai eszerint (kiegészítve és néhol módosított példaanyaggal) a következők:

a. – A legteljesebb, legönállóbb a csupán létezés jelentő létige, mely alanyi kiegészítőn kívül semmilyen más bővítményt nem kíván meg. Minden határozója szabad bővítmény. Pl. *Van igazság (a földön). Van segítség/mentség/remény.*

Ennek egyik alosajátos előfordulása a természeti, környezeti állapotot, helyzetet kifejező szerkezet. Pl. *Meleg van.* Hasonlóak még a következők: *Csend/Gond/Késő/Béke/Hétfő van.*

b. – „Birtoklásigék”: ezek egyszerre fejeznek ki létezés és birtoklást. Pl. *A pókoknak nyolc lábuk van. Van egy lányom. Van egy üveg borom.* A birtokost a létige részeshatározói bővítményének tartják, a birtokot jelölő főnevet pedig alanynak.

c. – Partitivusi jelentéssel társuló létezés jelentő ige. Pl. *Van még szőlő. Van (még) idő (elég).*, ahol a *szőlő*, illetve *idő* főnevek az alanyok, míg például a *Van még a szőlőből (ti. valamennyi)* mondatban az alany a számnévvvel/számnévi

névmással kifejezett tag, a *szőlőből* pedig (ragja miatt) partitivusi határozónak minősül.

d. – Olyan létige, amely kötelezően társul valamilyen határozói bővítménnyel. Az ilyen típusú semleges mondatokban a létige hangsúlytalan és szorosan kapcsolódik a bővítményéhez, mely leggyakrabban hely- (*A só az asztalon van.*)¹, idő- (*A születésnapom szeptemberben van. Mikor van ebéd/időd?*), ok-

¹ Sajátos esete a létige fenti használatának az, amikor a kötelező helyhatározói vonzat elmarad. Pl. *János van?* Ebben az elliptikus szerkezetű típusban, mely a beszélt köznyelvben terjedőben van alapértelmezés szerint egyetlen határozó tehető ki: a közelre vagy távolra mutató határozószói névmás (ti. *itt*, ahol keresem, vagy *ott*, ahol te vagy, akihez a kérdést intézem).

A *van* létige elhagyásának alábbi példái az előzőnél sokkal gyakoribbak: *A kulcs a lábtörő alatt. Itt a könyved. Sehol senki. Hol a tollam? Stb.* Az ilyen típusú mondatokat a MMNyR. a nominális mondatok egyik sajátosan tömör változatának tartja, és nem sorolja őket a hiányos szerkezetű mondatok közé. Az ilyen állítmányokat azonban kettős (határozói és állítmányi) szerepük miatt mégis megkülönbözteti a névszói állítmánytól (MMNyR. II, 57). A későbbiekben például a *Nyakatokon vad, úri tatárok* mondat kapcsán a ki nem tett *van/vannak* állítmány szerepét másodlagosan szintén betöltő határozókról beszél (MMNyR. II, 78). Továbbá hozzáteszi, hogy „A ki nem tett *van* (elvéve *vannak*) igei állítmányi értelmében másodlagosan állítmányi szerepet kaphat határozói bővítmény jellegű tag is, de csak sietős, emfatikus, tömör stílushangulattal” (MMNyR. II, 123). Ezek a mondatok valamilyen helyen, helyzetben, körülmények közt lételet fejeznek ki, akár ki van téve a *van/vannak*, akár hiányzik. „Ilyenkor az alakja, s általánosabb szerepe szerinti határozói mondatrész ezenfölül másodlagosan az állítmányi szerepet is betöltheti” (MMNyR. II, 123).

A MMNy. ezzel szemben a fenti példákat hiányos szerkezetű mondatoknak tartja, olyanoknak, amelyekből hiányzik az igei állítmány (*van/vannak*). Érvül az szolgál, hogy kijelentő mód, jelen idő, egyes szám harmadik személyben – a nyomósítás eseteit leszámítva – pontosan az a jellemző, hogy nem tehető ki bennük a *van/vannak*. Ezek tehát nem névszói-igei állítmányok, s a szerkezetekben szereplő határozóragos vagy névutós névszó nem állítmány, csupán a mondat állítmányi részébe tartozó határozó, mely mellől elmaradhat az alaptag, a pusztá állítmány (MMNy: 244).

Ezekben a mondatokban nem a kulcs, a könyv stb. létezését állítjuk, hanem a **valahol** létezésüket, ezért a létige akár el is hagyható. Feltűnhet, hogy az elhagyhatóság nem áll az összes ilyen típusú mondatra, hiszen míg például az *Itt a könyved!* teljesen elfogadható, az *Arra az út. Jobbra a kocsmá.* hiányos mondatnak tűnik, annak ellenére, hogy a helyhatározók mindhárom esetben indirekt denotatív jelentésűek, vagy legalábbis „relatívék”. A határozó milyen tulajdonsága befolyásolhatja tehát a létige nélküli mondatok elfogadhatóként, illetve el nem fogadhatóként való besorolását?

A fentieket együtt kellene nézni azzal is, hogy *Pista a városban.*, melynek elfogadhatósága, még hiányos mondatként is legalábbis kérdéses. A megoldást természetesen egy szövegmű felőli perspektíva kínálja: nem kell ugyanis elfelejteni, hogy ezek kontextusukból kiszakított mondatok. Mert egyébként egészen természetesek lennének például

(*Ez mind miattad van.*), szám- (*Kétszer van vizit.*), állapot- (*Magánál van. A fiú nagy gondban van.*), számállapot- (*Ketten vannak a szobában.*), eredet- (*A cipőm bőrből van.*), partitivusi- (*Van még a borból.*), társ- (*Vigyázzon, gyermekkel van!*), részes- (*Péternek nagyon okos kutyája van.*), illetve főnévi igenévi célhatározó (*A bátyám dolgozni van.*).

e. – Vannak továbbá olyan többtagú, létigei alaptagú szerkeztípusok, melyeknek alanyi bővítménye főnévi igenév, s amely mellett kötelező tárgyi vagy határozói bővítmény áll. Pl. *Van (hol aludnod)? Van (mit enned)?* (Zárójelezéssel a példaanyagban a tagok szoros összetartozását jelölöm.) Ennek mondhatni ellenkezőjét képviselik azok a szerkezetek, amelyek egy alannal, tárggyal vagy határozóval bővített létigei szerkezethez kapcsolódnak. Pl. *(van kedve) valamihhez, (van pénze) valamire.*

f. – A MGr. említi (398) azokat a létigés szerkezeteket is, amelyek becslést, minőséget, fokot fejeznek ki, modális jelentéstöbbletet hordoznak, s amelyekben a szakirodalom hagyományosan kopulának minősíti a *van*-t. Például a *Van ő már harmincéves is.* mondat állítmánya: *van harmincéves.* Többi használatától elérően itt a kopula mindig mondathangsúlyos.

g. – Sajátos típust képviselnek a *meg van írva* típusú szerkezetek, melyeket a szakirodalom egy része egészében állítmánynak tekint, (s egyben körülírt igeraozási alakulatoknak, „állapotjelzős” kifejezéseknek), azaz a *van*-t segédigének minősíti, melyhez a határozói igenév mint a lexikális igei tartalom kifejezője csatlakozik (vö. pl. Hadrovics 1969: 49; l. erről még MMNyR: I, 498, II, 123), más része szerkezetes, állapothatározóval bővülő állítmánynak tartja (vö. pl. MGr. 2000: 240). Az ilyen szerkezetekben a *van* mindig beférkőző, mely jellemzőt Kálmán és munkatársai a segédigeség egyik ismérvének tartanak (Kálmán et al. 1989: 63–64).

A fenti típusban a határozói igenév mellé kitett *van* (esetleg *vannak*) „... már a legcsekélyebb emóciós színezésnél el is hagyható, ami arra mutat, hogy a hatá-

az ilyenek: [Hogy van a család?] *Hát össze-vissza: az asszony a szülészetén, a gyerek a nagyszülőknél, az após a kórházban, én meg itt né.* (Ugyanez a helyzet az határozói igeinek mellől hiányzó létigével is: *Minden rendben? A villany eloltva, a rezsó kihúzva, a gáz elzárva? Jó, akkor mehetünk.*)

A *van* ezekben a szerkezetekben világosan azt mutatja, hogy ezt most nem nominális szerkezetnek kell felfognunk, hanem **mondatnak**. (Azaz: a *Pista a városban* nem egy iskolai olvasmány címe, nem határozójelzős szerkezet.) Ez a szerep ugyanakkor áthárítható a ko- és kontextusra is. A *van* tehát itt segédigeszerű, szerepe hasonló az úgynevezett funkciógés szerkezetek verbum finitumainak szerepéhez: igésít, bár a szerkezet szemantikai magvát a névszói rész adja.

A fenti, elliptikus mondatok állítmányait nevezhetnénk talán **határozói állítmányoknak**.

rozó igenév ilyen szerepben nagyon közel áll a melléknévhez” (Hadrovics 1969: 49) – ti. a melléknévnek abban a használatában, amelyben az névszói állítmányi funkciót tölt be. A MMNyR. szintén említi a „stilisztikai szempontból enyhébb, tömörebb”, létigei állítmány nélküli változatot, amelyben a határozói igenév a *van* igével szoros jelentés- és mondattani egységben áll (pl. *Rozgonyi püspök palotája nyitva.*) (MMNyR. I, 259).

Betekintés

A *van* ige fent említett előfordulásai közül minket elsősorban az **a.** pontban a esetként felsorolt szerkezetek érdekelnek. Ezek tehát a létigének azok a sajátos előfordulásai, amelyekben az valamilyen természeti, környezeti, állapotot, helyzetet kifejező szerkezetben jelenik meg. A *van*-ok, mint már említettük, itt csupán létezését jelentő igék, amelyek – a MGr. szerint – „alanyi kiegészítőn kívül semmilyen bővítményt” nem kívánnak meg, és „minden határozójuk szabad bővítmény” (MGr. 402). Pl. (*Ma*) *hétfő van. (Valami) gond van. Csend van (itt). (Ismét) reggel van. (A szobában túlzottan) meleg van.* stb.

Vizsgálataink nyomán azt szeretnénk kideríteni, hogy az ilyen mondatok névszói része valóban tekinthető-e alannak, vagy ha nem, micsoda.

1. Az nyilvánvaló, hogy ezek olyan sajátos szerkezetek, amelyekben a *van* csak egyes szám harmadik személyben használható, de idői és módjai (a felszólító mód kivételével) megvannak: *vasárnap van, volt, volna.*² Mint ilyen pedig pontosan olyan, mint a segédigék (pl. *el kell, kellett, kellene mennem*), illetve az alanytalan igék (pl. *havazik, havazott, havazna*).

„Üres” igei jelentése alapján is lehetne akár segédige is. Továbbá: MGr. szerint a segédige mindig ragtalan főnév, melléknév vagy névmás grammatikai kiegészítője (szerzői ezzel zárják ki, hogy az *egészségesnek lenni* esetében ugyanolyan összetett alannal lenne dolgunk, mint az *egészséges lenni* szerkezetben) (MGr. 402). A vizsgálandó mondatípusokban a *van* mellett mindig ragtalan a névszó. Kenesei nemzetközi szakirodalmi kitekintés alapján összegzi azokat a tulajdonságokat, amelyek a segédigéket általában jellemzik, különösen kiemelve azokat a jellemzőket, amelyek a magyar segédigék viszonylatában relevánsak (Kenesei 2000: 109). Az általa felsorolt tulajdonságok közül a *van* létigére – abban a használatában, amit most vizsgálunk – a következők jellemzők:

²A *volna* azonban csak ilyen mondatokban jelenhet meg, mint az *Arról volt szó, hogy vasárnap jöjjenek a pénzért: hát most vasárnap volna.* Jelentése itt a *van*-nal megegyező, ettől csak stílusárnyalatában tér el. (Ún. „álfeltételes” alak. L. még: *Megkérdézném, hogy mi a véleménye a műsorról.*)

a. igeidőt, aspektust, módot fejez ki: kijelentő mód, jelen idő, folyamatos. (Azaz: az ilyen jellegű szerkezetekben éppen az jelölt, amit a névszói-igei állítmány esetében testetlen morféma jelöl, ami az alapértelmezéshez tartozik. Magyarán: ha a *van* segédige is, a vele alkotott *Vasárnap van*. típusú szerkezet nem összetett állítmány.)

c. főigeként is előfordulhat: pl. *Péter a városban van*.

d. Grammatikai funkciót fejez ki, de igei morfológiája van. (L. idő, mód: *volt, volna* – ez utóbbi a kellő és fentebb említett megszorításokkal.)

e. hiányos paradigmája van: csak egyes szám harmadik személyű alakja létezik.

f. nem lehet a mondat szemantikai predikátuma: Ez a tematikus szerep-adás hiányára vonatkozik. A szerkezet szemantikai magvát a névszó hordozza.

h. általában hangsúlytalan, kontrasztív hangsúlyt nem kaphat: A *van* vizsgált használatára valóban a „csüggés” jellemző – olyannyira, hogy a szakirodalomban toldalékszerű minősítésével is találkozhatunk (vö. Kálmán et al. 1989:87–90). Előfordulhatnak lapos és irtó prozódiajú mondatokban egyaránt:

Lapos csüggő szerkezet: '*vasárnap van* (semleges beszédérték)

Lapos kezdő helyzet: *'*van vasárnap*

Irtó csüggő szerkezet: "*vasárnap van* (ti. *nem szombat*: ellentétező beszédérték)

Irtó kezdő szerkezet: *"*van vasárnap*³

A *van* tehát nemcsak hangsúlytalan, hanem egyenesen hangsúlykerülő ige: kerül a mondatkezdő- és fókuszhelyzetet, s kontrasztív hangsúlyt sem kaphat.

i. általában kliticzálódik: l. fentebb

j. az állítmány összes morfológiai információját ő hordozza: ez levén a szerkezet egyetlen igei természetű tagja.

l. egyáltalán nem lehet vonzat;

m. szünkategorematikus, azaz más kategóriákkal együtt előforduló elem, saját jelentése nincsen;

p. nem (pro)nominalizálhatóak; vö. *iskolába megy – iskolába menés, de: csend van – *csend vanás/levés*.

q. általában meghatározott pozícióban fordul elő: Ez a mondat hangsúlyviszonyaival is szorosan összefügg, amennyiben a *van* soha nem lehet mondatkezdő helyzetben.

³ Érdekes ezeket a szerkezeteket összehasonlítani a funkcióigék viselkedésével. Lapos prozódiajú mondat: csüggő helyzet: '*vádat emeltek* (semleges beszédérték), kezdő helyzet: *'*emeltek vádat*. Irtó-csüggő szerkezet: "*vádat emeltek* (*nem kalapot – nyomósító, nem ellentétező beszédérték), irtó-kezdő szerkezet: "*emeltek vádat* (nyomósító-folyamatos beszédérték) (Vö. Kálmán et al. 1989: 90 kk).

A fenti szempontok alapján tehát máris igen valószínű, hogy az említett szerkezetek *van* létigéje nem igei állítmány, s nem is kopula, hanem sokkal inkább valamiféle segédigyszerű elem.

2. Ennek további igazolását a *való/levő*-transzformációban is megtalálhatjuk: minden olyan *van*, amely tartalmaz ige, átalakítható *való/levő* igenévvé (ez utóbbivá azért, mert a *van* és a *lesz* paradigmái komplementáris disztribúcióban állnak). Pl. *Péter a városban van. – A városban levő Péter...* Ilyenkor tehát biztosan tartalmaz létigéről beszélhetünk. Ahol kopula szerepű a *van* (Pl. *A fiú beteg volt*), ott ez a transzformáció nem végezhető el: **a beteg levő/való fiú*. Ugyanis – jelzi Komlósy – a *beteg* önmagában is képes jelzőként funkcionálni, így az állítmány–jelző transzformáció nem igényli az *-ó/-ő* morféma jelenlétét. És amennyiben nincs szükség olyan morfémára, mely csak igei tőhöz járulhat, nincs szükség magára a kopulára sem: *a beteg fiú* (Komlósy 1992: 388). Komlósy azonban ezt a fajta transzformációs bizonyítást csak a lokálisokkal és eredethatározókkal alkotott létigés szerkezetekre vonatkozóan tekinti érvényesnek (l. *A kés az asztalon van. – az asztalon levő kés; A ruha szövetből van. – a szövetből levő/való ruha.*) (Komlósy 1992: 388), a birtoklásmondatokra vonatkozóan azonban érvénytelennek tartja. Valóban a *Palinak van (saját) háza* mondat nem transzformálható **a Palinak való/levő ház-ként*, de ennek okát talán nem abban kell keresni, hogy ez birtoklásmondat, hanem a hagyományos felfogással ellentétben ebből arra is következtethetünk, hogy itt a *van* valójában nem tartalmaz ige, hanem kopula. Ebben az esetben a mondat állítmánya a *van háza* lenne (hiszen például olyan szabály nincs a magyarban, hogy az állítmánynak feltétlenül folytonosnak kell lennie). A *Palinak* így a mondat alanya lehetne⁴ (l. még: *Pali (saját) házzal rendelkezik*), ugyanúgy, ahogy Kálmán és munkatársai szerint *A hollónak énekelnie kell* mondatban is a *hollónak* („szubjektívuszi” esetben álló) az alany.⁵

⁴ És ha eleve ezt tekintjük a mondat alanyának, akkor már nem is a **Palinak való/levő (saját) ház* létezésének vagy nem létezésének van relevanciája számunkra, hanem a **(saját) ház való/levő Palinak*. Ennek a transzformációnak a kivitelezhetetlensége pedig hasonló indokokkal magyarázható, mint a fenti *beteg fiú* szerkezet esetén. A különbség az, hogy itt az állítmány–jelzői transzformációra nem azért nincs szükség, mert a *saját ház* önmagában is lehet jelző, hanem mert képzéssel, szintetikusán is megalkotható a megfelelő jelzős alak: *a saját házú Pali*. (Itt már az *-ú* szó szerkezet alapú képző, azaz a *saját* kötelező vonzattá lesz.)

⁵ A szerzők az „ige+ni-alak” szerkezet kapcsán beszélnek ún. „egycselekvőjű” szerkezetekről, amelyekben ez az egyetlen cselekvő nominatívusi vagy *-nak/-nek* raggal jelenik meg. Pl. *A férfi visszajött reklamálni.*, ill. *A hollónak énekelnie kell*. (Ezzel szemben állnak az ún. „kétcselekvőjű” szerkezetek, pl. *(Én) hallom őt énekelni.*, ahol tehát a

Ahogy az *-ó/-ő* nem járulhat a birtoklásmondatok létigéjéhez vagy kopuláshoz, úgy nem járulhat sem alanytalan igékhez (legfeljebb metaforikusan: pl. *a havazó táj, az alkonyodó vidék* stb.), sem a *Vasárnap van*-szerű viszonyt kifejező igékhez. A **való/levő vasárnap* típusú szerkezetek agrammatikalitása újabb érv a létigének tartalmas állítmányként való felfogásával szemben.

3. A fentiekben azt láttuk, hogy csak a tartalmas, önálló igei állítmányt képező létige alakítható át folyamatos történésű melléknévi igenévvé, s a *Vasárnap van* létigéje nem ilyen. Most azt nézzük meg, hogy határozói igenévvé való alakításakor hogyan viselkedik! Induljunk ki az alábbi mondatokból:

a. *(Péter) Látván a roncsot, (Péter) elájult. – Péter látta a roncsot.* (állítmánya: *látta; látván*: határozó)

b. *(Én) jó gazda lévén, (én) idejében szántattam. – Én jó gazda vagyok.* (állítmánya: *gazda vagyok; gazda lévén*: összetett határozó)

c. *Vasárnap lévén, (mi) elmentünk sétálni. – Vasárnap van.* A hagyományos grammatika ezt alany–állítmány szerkezetnek minősíti, s ennek folyománya tehát, hogy a *vasárnap lévén*-t sem tekintheti összetett határozónak, mint a *gazda lévén, beteg lévén* stb. szerkezeteket (amelyek összetett állítmányokra vezethetők vissza), hanem állítmány és alárendelt alany kapcsolatának. Merthogy itt, mint az előző két mondatban valójában két predikatív viszony van: egyik mondat szinten, a másik mondat szint alatt. (Erről l. még MMNy. 308, 327)

A MGr. az „alárendelt alany” kitételének kötelező voltát a *vasárnap lévén* típusú szerkezetekben azzal indokolja, hogy a két predikatív szerkezet „cselekvéshordozója” különbözik (MGr. 243). Továbbá az alany vonzat voltának egyik bizonyítékát vélik abban felfedezni, hogy az ige–igenév átalakítás eredményeként az „alany” „változatlan szerepben és formában jelenhet meg az igenévi vonzatstruktúrában (MGr. 91)”. Azaz az igenévi alany vonzatsága bizonyítja, hogy az alany az igének is vonzata.

d. *Beesteledvén, (mi) hazamentünk. – Mikor/Mert beesteledett, hazamentünk* (állítmánya: *beesteledett; beesteledvén*: határozó). Ebben a mondatban a határozói igenév „cselekvéshordozója” ki sem tehető, hiszen a képzés alapjául egy

verbum finitum alanya eltér személyben és számban a *ni*-alak alanyától.) A hollós mondatot tömondatnak minősítik, és a mondatkezdő főnévi szerkezetét alanynak. Indoklásuk a következő: bár a cselekvő látszólag részeshatározói esetben jelenik meg, de ha részeshatározónak minősítenénk, akkor az állítmányi csoport része lenne. Megoldásként azt javasolják, hogy nevezzük ezt az esetet „szubjektívusz”-nak, mely csak alakilag esne egybe a dativusszal. Analóg módon a hagyományos nyelvtanok által (ragja miatt) állapotahatározónak tartott *Kövéreknél lenni vidám dolog* típusú szerkezetek *-nAk* ragos tagját is az összetett alany részének tekintik, mely besorolás mellett szól a *Kövéreknél lenni vidám dolog* hasonló minősítése is (Kálmán et al 1989: 53 kk).

alanytalan ige szolgál. Valójában itt egy törölt (mert tilos) névmási (általános?) alannyal kell számolnunk (azaz: *pro* + *beesteledvén*, (*mi*) *hazamentünk*), ami lehet más, mint a főmondat valamely mondatrésze, ugyanúgy, mint az időjeles összetett mondatokban. Pl. *Amikor pro (E/3) beesteledett/ (E/3) megjött, (T/1) hazamentünk* (Vö. Kenesei 2000: 126).

Ennek analógiájára és a korábbi következtetéseket is figyelembe véve a c. mondat esetében sem lenne teljesen alaptalan egy *pro* + (*Vasárnap lévén*), (*T/1*) *elmentünk sétálni*. struktúrát feltételezni, amelyben tehát a *Vasárnap van.*-ra visszavezethető *vasárnap lévén* szerkezet egésze állítmány, de nem névszói-igei állítmány, hanem olyan „alanytalan mondat” állítmánya, amely mellett az alanyi pozíció lexémával való kitöltése (az alanytalan igés szerkezetekhez hasonlóan) tilos. Az időjárásigék/alanytalan igék és a fenti *van*-os szerkezetek teljes egybevágóságáról természetesen nem beszélhetünk: míg az alanytalan igéknek nincs saját tematikus alanyuk, és szemantikai reprezentációjuk kizárólag belső argumentumot tartalmaz (*esteledik* – 'este keletkezik'), a *van*-nak külső, de hozzá nagyon szorosan tartozó argumentuma van.

4. Egy másik jellegzetessége a *Vasárnap van* szerkezet típusnak, hogy feltételezett „alanya” egy másik „alannyal” nem koordinálható, ami pedig az alanyokra nem jellemző, de ugyanúgy nem jellemző az összetett állítmányokra sem, hiszen azok névszói része (hacsak ennek szemantikai korlátja nincsen) halmozható.

Pl. *Este van.* és *Vasárnap van.*, de: **Este és vasárnap van.*, viszont: *Vasárnap este van.* Vagy: *Hideg van.* és *December van.*, de: **Hideg és december van.*, viszont: *Hideg december van.* Ugyanúgy: **December és vasárnap van.*, de: *Decemberi vasárnap van.*, vagy: *December van, és vasárnap.* ?*Hideg és késő van.*, de: *Hideg van, és késő. Késő van, és hideg.* **Csend és baj van.*, de: *Csend és béke van.* (!) Stb.

Az „alanyok” koordinálhatatlanságának oka nem lehet az, hogy a névszók különböző szófajúak, hiszen bár van a példák között kettős szófajú szó (határozószó–főnév), ezekben a szerkezetekben bármilyen névszó csak főnévi szófajként/főnévi értékben jelenhet meg; aktuális szófajuk tehát mindenképpen főnév. A **Hideg és december van.* típusú halmozást pedig valószínűleg azért érezzük magyartalannak, mert a mondat feldolgozásának lineáris menetében az „igésítő” tag mondatvégi helyzete miatt a mondatkezdő névszót vagy eleve hiányos tagmondattagként, vagy még inkább egy alany szempontjából hiányos (tag)mondat melléknévi állítmányaként percipiáljuk, ami ilyen formában valóban nem koordinálható egy (további?) alanyt meg nem kívánó szerkezettel.

Az utolsó példa (*Csend és béke van.*) elfogadhatósága sem szolgálhat ellenérvül a fentebb elmondottakkal szemben. Ez (ti. az elfogadhatóság) ugyanis

nagy valószínűséggel a *Csend és béke honol.* szólásmondásszerű szerkezet analogiájára vezethető vissza.

Összegzés

Ahogy tehát a kopulának és a funkcióigéknek, úgy ennek a *van*-nak a szerepe sem más, mint a mellette álló névszó igésítése. A szemantikai tartalmat a névszó hordozza, ezek csak „üres”, tartalmatlan igék. Mégis ez a *van* nem névszói-igei állítmányt alkot, hanem egyszerűen egy alanytalan mondat állítmánya, és a *van* tulajdonképpen arra való, hogy állítmánynak értsük csakugyan, és ne valami megkezdett, de félbehagyott mondatnak, nominális szerkezetnek. Ebből a perspektívából tekintve jó néhány, a szakirodalom által különbözőképpen kezelt, de valójában összetartozó szerkezet (pl. *egészséges lenni – egészségesnek lenni; beteg lévén – vasárnap lévén; a holló énekelni akar – a hollónak énekelnie kell; a kapu nyitva – Péter a városban; esteledik – késő/este/hideg van; stb.*) helye megtalálható.

Néhány példát felelevenítve az alábbi konklúziókat fogalmazhatjuk meg az említett szerkezet típusok kapcsán:

1a. *Virrad. Esteledik. Alkonyodik. Villámlik.*

1b. *Mennydörög.* (= Mennydörög az ég.) *Esik.* (= Esik az eső.)⁶

2. *Meleg/hideg van. Reggel/este van. Vasárnap/hétfő van. Késő/korán van. Baj van. Sőt: Fagyás van.* (ifjúsági nyelv), *Felleges van.* (Arany)⁷

⁶ Természetesen itt az 1a. és 1b. csoportba tartozó mondatok közötti határvonal sokkal kevésbé egyértelmű, mint azt a szakirodalom általában véli. Ugyanis például az *Új nap virrad.* mondatban a *virrad* még mindig elsődleges értelmében „meteorológiai igéként” szerepel, s mint ilyen, nem is igen választható el a *Mennydörög az ég.* típusú mondatoktól. Ráadásul a *virrad* nem is csak egy alannal egészíthető ki szemantikailag, s mindenik alany a maga nemében „prototipikusnak” mondható, tehát nem kerülünk az elsődleges jelentésen kívülre. Pl. *Új nap/gyönyörű reggel/ködös hajnal virrad.* Ráadásul ezeknek a példáknak mindenképpen az alanyi argumentummal együtt egy további kötött kötelező bővítmény is megjelenik.

A fenti két csoportba sorolt (és a többi fel nem sorolt) példa osztályozása tehát meglehetősen problematikusnak ígérkezik. Előfordulhat, hogy a „meteorológiai igék” közül csak azok a valódi alanytalan igék, amelyek a *-Vdik* képzővel alakultak: *alkonyodik, esteledik stb.*

Továbbá az első csoporttal kapcsolatban eldöntendő, hogy mi módon kezelendők az *Esik az eső* (‘esőzik?’), *Esik a hó*, *Hull a hó* (‘havazik’) jellegű mondatok. Tekintve, hogy alapértelmezés szerint az *esik az eső*, és nem a *hó* igéje könnyen előfordulhat, hogy az utóbbi két szerkezet két különböző csoportba tartozik.

3. *Itt (van) a könyved./A kulcs a lábtörő alatt (van).*

4a. *Vádat emel, panaszt tesz, ítéletet hoz.*

4b. *Részt vesz, palira vesz.*

Vannak tehát:

(a) olyan funktorok, amelyekkel kapcsolatban nem beszélhetünk sem szorosan, sem nem-szorosan hozzájuk tartozó argumentumokról; ilyenek az 1a. csoport igéi/funktorai, azaz azokban a példákban az állítmány a *virrad*, *esteledik* stb. Ha ezek kapcsán beszélhetünk is argumentumokról, azok csupán szemantikai, s azon belül is belső szemantikai argumentumok (l. fentebb).

(b) olyan funktorok, amelyekkel kapcsolatban beszélhetünk hozzájuk szorosan tartozó argumentumról (de azt nem kell egy jól formált mondatban minden körülmények között használni, bár használható benne); ilyen funktorok az 1b. csoportban említettek, azaz az első példában az állítmány *mennydörög*, amihez – természeti jelenségre vonatkozó olvasatában – csak egyetlen argumentum tartozhat szorosan, éspedig az *ég*.⁸

(c) olyan *van* funktor, amivel kapcsolatban beszélhetünk egy hozzá szervesen tartozó argumentumról⁹, amely a *van* funktorral együtt képezi a mondat állítmányát; azaz a (2)-ben felsorolt mondatokban az állítmány *meleg van*, *hideg van*, *reggel van* stb.

⁷ Ez a szerkezet típus nem tévesztendő össze a *Melegem van. Névnapom van.*-szerű mondatokkal. Ezek ugyanis egy további (fakultatív) *-nak/-nek* ragos vonzattal bővülnek. A fenti megállapításokat figyelembe véve ezekben a mondatokban a *melegem van, névnapom van* szerkezeteket lenne célszerű állítmánynak tartani (elnevezve őket mondjuk – a birtoklásmondat analógiájára – „birtoklásállítmánynak”), a *-nak/-nek* ragos (vagy ennek megfelelő névmási) tagot pedig „szubjektívuszi” alanynak. Ez az elemzés arra is választ adna, amire a hagyományos nyelvtan nem tudott. Ott ugyanis a *-nak/-nek* ragos vonzat a *van* igéi állítmányhoz kapcsolódó részeshatározó, mely eszerint a *melegem/névnapom*, az állítmánynak alá- vagy mellérendelt argumentumával egyeztetődik, ami legalábbis furcsa, ha nem is egyedülálló. Van ugyanis még egy olyan szerkezet, amelyet a hagyományos nyelvtan hasonlóan elemez: a *(Nekem) el kell mennem*. Erről azonban már Kálmán és munkatársai kimutatták, hogy a *kell* csupán segédige, az *elmennem* pedig igéi bővítmény (és nem alany!), az alany pedig a *nekem* névmás (Kálmán et al. 1989: 53–58). Így az egyeztetés az alanyi és állítmányi rész között történik, amin már nem lepődünk meg.

⁸ Érdekes egyébként, hogy az *ég mennydörög* valójában tautologikus szerkezet; a *dörög* ige alanya eredetileg a ma már összetételi előtaggá lett *menny*.

⁹ Azért célszerű ezeket a „kiegészítők”-et az argumentumok között tárgyalnunk, mert ugyanúgy bővíthetők, mint más argumentumok. Ez igaz a *van*-os szerkezetekre is: pl. *Hideg/havas reggel van*. Azaz a létige mellett egyaránt megjelenhet a pusztá főnév vagy egy főnévi csoport.

(d) olyan *van* funktor, amellyel kapcsolatban beszélhetünk szorosan hozzá tartozó argumentum(ok)ról, ami(k) itt is az állítmány szerves részét képezi(k), és pedig olyan módon, hogy ezekben az állítmányokban a *van* funktort nem kell szükségképpen alkalmazni. Úgy gondolom, hogy ebben az esetben beszélhetünk *határozói állítmányról*. (L. a (3)-ban felsorolt mondatokat.)

(e) olyan igék/funktorok, amelyekkel kapcsolatban beszélhetünk szorosan hozzá tartozó argumentumról, amelyek alakilag jelöltek ugyan (tárgyi, illetve határozói esetragok), de az állítmány szerves részét képezik. A további bővítményeket is a funktor + argumentum szerkezet egésze veszi fel. Funkcionálisan ezek akár jelölt alárendelésű összetett szavakként is kezelhetők lennének, az olyan összetételek mintájára, mint például a *helytáll*. Ide tartoznak a 4a. és 4b. példái. Köztük a különbség abban ragadható meg, hogy a 4a. példái szintetikus igealakokká is átírhatók, míg a 4b. példái nem. Ez utóbbiak viszont így lexikalizálódtak. (Természetesen az analitikus és a szintetikus alakok jelentése nem fedi tökéletesen egymást.)

Más szóval: ezek a mondatok (igék/funktorok) a „funktorok, amelyekhez nem tartozik argumentum”, illetőleg „funktorok, amelyekhez szorosan tartozik argumentum” szektorokban kezelhetők/kezelendők.

Szakirodalom:

- Hadrovics László 1969. *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kálmán C. György–Kálmán László–Nádasdy Ádám–Prószéky Gábor 1989. *A magyar segédigék rendszere*. ÁNyT. XVIII, 49–103.
- Kenesei István 2000. Szavak, szófajok, toldalékok. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 75–136.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 299–527.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Rácz Endre (szerk.) 1968. *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tompa József (szerk.) 1962. *A mai magyar nyelv rendszere I–II*. Akadémiai Kiadó. Budapest.